

Tatiana KRYNICKA*

IZYDOR Z SEWILLI, *SYNONIMY*: TEMATYKA, STYL, ŹRÓDŁA DZIEŁA

Gdy mówimy o Izydorze z Sewilli (ok. 560-636), na myśl przychodzi przede wszystkim *Etymologie* – monumentalna, licząca około 7,5 tysiąca haseł encyklopedia¹, która stała się podstawową lekturą wieków średnich², tekstem po Biblii najczęściej przepisywanym i czytany³, kompendium antycznej wiedzy o człowieku i świecie, na które wciąż powołują się zarówno badacze poszczególnych dziedzin starożytnej i średniowiecznej kultury⁴, jak też łacińscy leksykografowie⁵, wreszcie – „last but not least” – dziełem, które w 1999 r. Papieska Rada do Spraw Środków Społecznego Przekazu uznała za pierwszą bazę danych w historii ludzkości i ogłosiła jej twórcę Patronem

---

* Dr hab. Tatiana Krynicka, prof. UG – profesor nadzwyczajny w Katedrze Filologii Klasycznej na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego; e-mail: tatianatko@yahoo.es.

¹ Por. M.C. Díaz y Díaz, *Introducción general a San Isidoro de Sevilla*, w: San Isidoro de Sevilla, *Etimologías*, Edición bilingüe, texto latino, versión española y notas por. J. Oroz Reta – M.-A. Marcos Casquero, t. 1, Madrid 1982, 189.

² Por. R. Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłum. A. Borowski, Kraków 1998, 28.

³ A także „wykorzystywanym jako źródło, uzupełnianym, dopisywanym, naśladowanym, tłumaczonym, komentowanym i konsultowanym, przede wszystkim przez Francuzów i Irlandczyków (zdaniem niektórych badaczy, przede wszystkim przez Hiszpanów, następnie przez Irlandczyków, por. J.N. Hillgarth, *Ireland and Spain in the Seventh Century*, „Peritia” 3 (1984) 9-10, a następnie przez wszystkich pisarzy chrześcijańskiego świata”, por. K. Vossler, *San Isidoro*, „Arbor” 2 (1944) 19-20, przytaczam za C. López Bravo, *El legado iusfilosófico de San Isidoro de Sevilla. Ley y derecho en el libro V de las „Etimologías”*, „Isidorianum” 23 (2003) 13. Zob. J. Fontaine, *Introduction*, w: Isidore de Séville, *Traité de la Nature*, éd. J. Fontaine, Bordeaux 1960, 19; C. Codoñer Merino, *Transmisión y recepción de las „Etimologías”*, w: *Estudios de Latín Medieval Hispánico. Actas del V Congreso Internacional de Latín Medieval Hispánico* (Barcelona, 7-10 septiembre 2009), éd. J. Martínez Gásquez – O. de la Cruz Palma, Firenze 2011, 5-26; J. Elfassi – B. Ribémont, *La réception d’Isidore de Séville durant le Moyen Âge tardif (XIIe-XVe s.)*, „Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes” 16 (2008) 1-5, via: <http://crm.revues.org/10712> [dostęp: 10 II 2018].

⁴ Por. m.in. H. Lausberg, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tłum. A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002, passim; J. André, *Lexique des termes de botanique en latin*, Paris 1956, passim; tenże, *Les noms des plantes dans la Rome antique*, Paris 1985, passim; U. Eco, *Imię róży*, tłum. A. Szymanowski, Kraków 2004, 28-31.

⁵ Por. m.in. *Thesaurus Linguae Latinae*, Lipsiae 1900, passim; A. Forcellini – I. Furlanetto – F. Corradini – I. Perin, *Lexicon Totius Latinitatis*, t. 1-6, Patavii 1940, passim.

Internetu⁶. *Etymologie* przyćmiły resztę dorobku Sewilczyka⁷, a w pewnym sensie przyćmiły go samego: żaden z uczonych wizygockiej Hiszpanii nie pozostawił nam jego żywota⁸, uznając najwyraźniej, że najlepszym upamiętnieniem uczonego biskupa jest jego dzieło. A przecież Izydor przeżył barwne, obfitujące w ważne dla Kościoła i Hiszpanii wydarzenia, życie i pozostawił po sobie wiele innych wartościowych pism⁹.

1. Recepcja, czas powstania, charakter pisma.

„Wysyłam Ci książeczkę, zatytułowaną *Synonymy*, nie dlatego, że z jej lektury mogłaby płynąć jakaś korzyść, lecz z tego względu, że ją chciałeś”¹⁰

– pisze Izydor do Brauliona, biskupa Saragossy, literata, bibliofila i wielbiciela talentu Sewilczyka¹¹. Przyjaciół Sewilczyka daje wyraz swego uznania dla otrzymanej „książeczki”, mówiąc w sporządzonym po śmierci Izydora wykazie jego dzieł o

„dwóch księgach *Synonimów*, w których z pomocą przychodzącego ze słowami otuchy rozumu podniósł [czytelnika] na duchu, pocieszając [jego] duszę i wypełniając [ją] nadzieją na uzyskanie przebaczenia”¹².

O tym, że uczony biskup nie był w swych odczuciach osamotniony, świadczy fakt, że księgi doszły do naszych dni w ponad 500 rękopisach, zawierających cały tekst dzieła lub jego fragmenty¹³. Zdaniem uczonych, wśród dzieł Izydo-

⁶ Por. J. Fontaine, *La estela europea de Isidoro de Sevilla*, w: *San Isidoro Doctor Hispaniae. Catálogo*, ed. J. González, Sevilla 2002, 141.

⁷ Por. J. Elfassi, *Genèse et originalité du style synonymique dans les „Synonyma” d’Isidore de Séville*, REL 83 (2005) 226: „L’importance de cette oeuvre a éclipsé le reste de l’oeuvre isidorienne”.

⁸ Por. Díaz y Díaz, *Introducción general*, s. 95; J.C. Martín-Iglesias, *Isidoro de Sevilla († 636): obra y memoria*, s. 2-3 i 10-13, via: https://fil.ug.edu.pl/strona/73250/jose_carlos_martin_iglesias_-_isidoro_de_sevilla_636_obra_y_memoria (dostęp: 14 II 2018).

⁹ Por. Díaz y Díaz, *Introducción general*, s. 100-162; T. Krynicka, *Izydor z Sewilli*, Kraków 2007, passim; A. Ledzińska, *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych w pismach Izydora z Sewilli. „Origo et fundamentum liberalium litterarum”*, Kraków 2014, 25-89; C. Codoñer Merino, *Isidoro de Sevilla*, w: *La Hispania visigótica y mozárabe. Dos épocas en su literatura*, ed. taż et. al., Salamanca 2010, 139-155.

¹⁰ Isidorus, *Epistula* 3, 2, PL 83, 899: „Misimus vobis Synonymarum [sic!] libellum, non pro id quod alicuius utilitatis sit, sed quia eum volueras”. O ile nie zostanie podane inaczej, tłumaczenia pochodzą od autorki artykułu.

¹¹ Por. A. Bober, *Braulio, biskup Saragossy († 651)*, RTK 29 (1982) z. 4, 129-148; J.C. Martín-Iglesias, *Braulio de Zaragoza*, w: *La Hispania visigótica*, s. 95-100.

¹² Por. Braulio Caesaraugustanis, *Renotatio librorum domini Isidori* 21-23, ed. J.C. Martín-Iglesias, w: *Scripta de vita Isidori Hispalensis episcopi*, CCL 113B, Turnhout 1998, 201: „Synonymorum libros duos, quibus ad consolationem animae et ad spem percipiendae veniae, intercedente rationis exhortatione, erexit”.

¹³ Por. Elfassi, *Genèse*, s. 226, nota 2; Elfassi – Ribémont, *La réception*, s. 3.

ra *Synonymy* ustępowały poczytnością jedynie *Etymologiom* i *Sentencjom*¹⁴. W całej średniowiecznej Europie, od Irlandii, do której – zdaniem Michaela Herrena – dotarły bardzo wcześnie, bo już około 650-660 r.¹⁵, po Słowację, Czechy i Polskę¹⁶, przepisywano je, tłumaczono na języki wernakularne, cytowano, parafrazowano, wykorzystywano jako materiał do centonów¹⁷. Ich pierwsze wydanie ukazało się nieomal równocześnie z wynalezieniem druku, przed 15 maja 1471 r., w Norymberdze, w zakładzie drukarskim Johanna Sensenschmidta¹⁸.

Wokół *Synonymów* od zawsze toczyły się w nauce liczne spory. Dziś badacze nie są zgodni między innymi ani co do ich datowania, ani – co zdarza się zdecydowanie rzadziej – co do ich charakteru. Jacques Elfassi przyjmuje, że *terminus post quem* to rok 595, zaś *terminus ante quem* – rok 631¹⁹, oraz wyjątkowo trafnie podsumowuje poglądy uczonych dotyczące klasyfikacji *Synonymów*, stwierdzając, że stanowią one owoc dokonanej przez Izydora prze-

¹⁴ Por. J. Fontaine, *Isidore de Séville auteur „ascétique”: les énigmes de „Synonymes”*, SM ser. III 6 (1965) 163-164; J. Elfassi, *Isidorus Hispalensis ep., Quaestiones in Vetus Testamentum, Sententiae, Synonyma*, w: *La trasmissione dei testi latini del Medioevo. Medieval Latin Texts and Their Transmission*, Te.Tra. 1, ed. P. Chiesa – L. Castaldi, Firenze 2004, 218.

¹⁵ Por. M. Herren, *On the Earliest Irish Acquaintance with Isidore of Seville*, w: *Visigothic Spain: New Approaches*, ed. E. James, Oxford 1980, 250.

¹⁶ Por. J. Elfassi, *Los centones de los „Synonyma” de Isidoro de Sevilla*, w: *Actas do IV Congresso Internacional de Latim Medieval hispánico* (Lisboa, 12-15 X 2005), ed. A.A. Nascimento – P.F. Alberto, Lisboa 2006, 397; tenże, *Les manuscrits des Synonyma d’Isidore de Séville conservés à Gdańsk*, via: https://fil.ug.edu.pl/strona/73253/jacques_elfassi_-_les_manuscrits_des_synonyma_disidore_de_seville_conservees_a_gdansk [dostęp: 14 II 2018].

¹⁷ Recepcji *Synonymów* poświęcił szereg wartościowych prac ich wydawca i badacz J. Elfassi, por. m.in. (w porządku chronologicznym): *Trois aspects inattendus de la postérité des „Synonyma” d’Isidore de Séville: les prières, les textes hagiographiques et les collections canoniques*, „Revue d’Histoire des Textes” 1 (2006) 109-152; *Les „Synonyma” d’Isidore de Séville: un manuel de grammaire ou de morale? La réception médiévale de l’oeuvre*, REAug 52 (2006) 167-198; *Les „Synonyma” d’Isidore de Séville: un livre de sagesse?*, w: *Le livre de sagesse. Supports, médiations, usages. Acts du colloque de Metz (13-15 IX 2006)*, éd. N. Brucker, Bern 2008, 11-26; *Les „Synonyma” d’Isidore de Séville dans le Moyen Âge hispanique*, w: *Wisigothica. After Manuel C. Díaz y Díaz*, éd. C. Codoñer – P.F. Alberto, Firenze 2014, 405-419; *Defensor de Ligugé, lecteur et transmetteur des „Synonyma” d’Isidore de Séville*, w: „Munus quaesitum meritis”. *Homenaje a Carmen Codoñer*, ed. G. Hinojo Andrés – J.C. Fernández Corte, Salamanca 2007, 243-253. Por. ponadto C. Di Sciacca, *Finding the Right Words: Isidore’s „Synonyma” in Anglo-Saxon England*, Toronto 2008, 37-180; G. Botturi, *I „Synonyma” di Isidoro di Siviglia e lo „stilus isidorianus”*. *Interpretazione letteraria e studio dello stile con riferimento alle meditazioni di Pier Damiani, Giovanni di Fécamp e Anselmo d’Aosta*, Bern 2017, 207-281.

¹⁸ Por. Isidorus Hispalensis, *Synonyma de homine et ratione, seu Soliloquia*, Nürnberg circa 1470 - 15 May 1471, Johann Sensenschmidt. Opis wydania na podstawie katalogu inkunabułów, por. <http://data.cerl.org/istc/ii00204000> [dostęp: 18 II 2018].

¹⁹ Por. Elfassi, *Isidorus Hispalensis ep.*, s. 218-219. Więcej o czasie powstania dzieła zob. T. Krynicka, *Wprowadzenie*, w: Izydor z Sewilli, *Synonymy*, tłum. i oprac. T. Krynicka, ŻMT 78, Kraków 2017, 8-9.

miany uprawianego przez gramatyków szkolnego ćwiczenia w dzieło z dziedziny chrześcijańskiej duchowości²⁰. Nie ulega wątpliwości, że utwór plasuje się na pograniczu teologii i gramatyki²¹. Ponadto rozbrzmiewają w nim echa antycznej myśli filozoficznej²² – Cyceonowych *Tuskulanek*, znanych Izidorowi przypuszczalnie dzięki Laktancjuszowi²³, nauk poety złotego środka Horacego²⁴, etyki stoików²⁵, których darzył szczególnym szacunkiem²⁶, jak również zapowiedź przeżyć wpatrzonych w Cierpiącego Zbawcę mistyków²⁷. Nieprzypadkowo znajdujemy *Synonymy* w bibliotecznych katalogach wielu średniowiecznych klasztorów, nieprzypadkowo niektórzy badacze porównują je do *Naśladowania Chrystusa (Imitatio Christi)* Tomasza à Kempis²⁸.

2. Treść *Synonymów* prezentuje się następująco: Rozum – najwspanialszy dar Boga dla ludzkości, narzędzie uczonych i filozofów – pociesza Człowieka, skarżącego się na niezliczone krzywdy, jakich doznaje ze strony ludzi, i na okrucieństwo losu; nawołuje go, by w obliczu ziemskiej niedoli był mężny, dostrzegł w uciskach drogę do zbawienia, uznał własną grzeszność i nawrócił się; przyjmującemu napomnienia, skruszonemu i oplakującemu swą nikczemność Człowiekowi (księga I) udziela następnie rad dotyczących prowadzenia godziwego, rozumnego i szczęśliwego życia – poprzez poznanie samego siebie, trwanie w wierze, praktykowanie cnót (księga II)²⁹. Przed oczami czytelnika

²⁰ Por. J. Elfassi, *Introduction*, w: *Isidori Hispalensis episcopi „Synonyma”*, ed. J. Elfassi, CCL 111B, Turnhout 2009, IX; tenże, *Genèse*, s. 226.

²¹ Por. Fontaine, *Isidore de Séville auteur*, s. 164-165 i 173; tenże, *Isidore de Séville. Genèse et originalité de la culture hispanique au temps de Wisigoths*, Turnhout 2001, 170-172.

²² Por. Di Sciacca, *Finding*, s. 31-32.

²³ Por. Cicero, *Tusculanae disputationes* V 2, 5-6, ed. M. Pohlenz, Studgardiae 1982, 405-407; Lactantius, *Divinae institutiones* III 13, PL 6, 386. Zob. Isidorus Hispalensis, *Synonyma* II 102, ed. J. Elfassi, CCL 111B, Turnhout 2009, 146-147.

²⁴ Por. Horatius, *Carmina* II 10, 9-12, tłum. i oprac. O. Jurewicz: Kwintus Horacjusz Flakkus, *Dzieła wszystkie* (wydanie łacińsko-polskie), t. 1, Warszawa 2000, 179: „saepius ventis agitur ingens / pinus et celsae graviore casu / decidunt turres feriuntque summos / fulgura montis”. Zob. Isidorus Hispalensis, *Synonyma* II 89, CCL 111B, 136-137: „Alta (enim) arbor ventis fortius exagitur, [et rami eius citius in ruina confringuntur], excelsae turres graviori casu procumbunt, altissimi montes crebris [fulminibus] [fulgoribus] feriuntur”. W okrągłych nawiasach wersja tekstu przekazana przez rękopisy zawierające redakcję Λ, w kwadratowych – redakcję Φ. Por. Elfassi, *Introduction*, s. CXXXI-CL; Krynicka, *Wprowadzenie*, s. 20.

²⁵ Por. Isidorus Hispalensis, *Synonyma* II 28, CCL 111B, 83; Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium* XVIII 8, ed. F. Préchac – A. Novara: Sénèque, *Lettres à Lucilius*, t. 1, Paris 1991, 74. Zob. Fontaine, *Isidore de Séville auteur*, s. 179-180.

²⁶ Por. Isidorus Hispalensis, *Etymologiae* VIII 6, 8-10, ed. ed. J. Oroz Reta – M.-A. Marcos Casquero: San Isidoro de Sevilla, *Etimologías*. Edición bilingüe, texto latino, versión española y notas, t. 1, Madrid 1982, 704; B. Уколова, *Исидор Севильский и античная философия*, „Средние века” 43 (1985) 33-34.

²⁷ Por. Isidorus Hispalensis, *Synonyma* II 33, CCL 111B, 87-88.

²⁸ Por. Fontaine, *Isidore de Séville auteur*, s. 164-165.

²⁹ Bardziej szczegółowe omówienie treści dzieła por. Krynicka, *Wprowadzenie*, s. 12-14.

nika rozgrywa się dramat ludzkiej egzystencji. Nieprzypadkowo we wstępie Izydor oznajmia, że wprowadza, niejako na scenę, dwie postacie – napominającego Rozumu oraz płaczącego Człowieka³⁰, który niczym bohater sztuk znakomitych dramatopisarzy, przechodzi na przestrzeni dzieła dogłębną przemianę: cierpiący sprawiedliwy staje się skruszonym grzesznikiem³¹, przerażony własną nieprawością grzesznik wypełnia się ufnością w Boże Miłosierdzie³², bohater zrozpaczony doznaje pocieszenia i staje się człowiekiem szczęśliwym, i mimo że w jego sytuacji życiowej nic się nie zmienia, na zmianę pełnym gorczy lamentom przychodzą słowa podziękowania³³. Ową niewiarygodną metamorfozę Izydor opisuje posługując się wielokrotnie powtarzanymi bliskoznacznymi elementami językowymi (wyrazami, konstrukcjami, zdaniami). Wspomniane synonimiczne elementy występują w kunsztownym szyku. Zdania składają się z symetrycznych długich członów (*commata*), które tworzą krótsze człony o jednakowej lub zbliżonej ilości sylab (*cola*); odznaczają się rytmicznością, a także – dzięki zastosowaniu licznych figur (m.in. aliteracji, homoioteleutonów i homoiototonów, anafor i epifor) oraz rymów – podobieństwem brzmienia³⁴.

Gorliwy duszpasterz i wytrawny dydaktyk, Izydor tworzy *Synonymy* przypuszczalnie przede wszystkim z myślą o uczniach szkoły biskupiej, duchowieństwie i mnichach sewilskiej diecezji³⁵, w trosce o ich formację duchową, jak też intelektualną. Chce kształtować dusze i umysły odbiorców, ubogacając ich łacinę w czasach, gdy wprowadzie wciąż jeszcze bliska i zrozumiała, już staje się ona językiem obcym, wypieranym przez języki wernakularne³⁶. Po czytność dzieła stanowi, jak się wydaje, skutek zrealizowania przez autora tych dwóch zamierzeń. Średniowieczni czytelnicy cenili *Synonymy* nie tylko ze względu na zawartą w nich mądrość – głęboką, pokorną, prawdziwą, wywodzącą się z ufnej, choć uniżonej w obliczu Bożego Majestatu bojaźni (Prz 9, 10)³⁷, lecz również za względu na sposób ukształtowania ich tekstu, bogac-

³⁰ Por. Isidorus Hispalensis, *Synonyma* I 4, 25-26, CCL 111B, 5: „Duorum autem **personae** hic **inducuntur**, deflentis hominis et admonentis rationis” (podkreślenia – T.K.).

³¹ Por. tamże I 39, CCL 111B, 33.

³² Por. tamże I 55, CCL 111B, 44-45.

³³ Por. tamże II 101-103, CCL 111B, 145-147.

³⁴ Fundamentalną pracą poświęconą stylowi synonimicznemu pozostaje artykuł J. Fontaine’a: *Isidore de Séville auteur* (opis bibliograficzny por. nota 14). Ponadto zob. tenże, *Théorie et pratique du style chez Isidore de Séville*, VigCh 14 (1960) 71-75; tenże, *Les trois voies des formes poétiques au VIIe siècle latin*, w: *Le septième siècle: changements et continuité. Actes du colloque bilatéral franco-britannique tenu au Warburg Institute les 8-9 juillet 1988*, éd. J. Fontaine – J.N. Hillgarth, London 1992, 1-3 i 12-15; Elfassi, *Genèse*, passim; A. Peris Juan, *Particularidades estilísticas de los „Synonyma” de Isidoro de Sevilla. Contribución al establecimiento del texto, „Durius”* 1 (1973) 309-321.

³⁵ Por. Fontaine, *Isidore de Séville auteur*, s. 186-189; tenże, *Théorie*, s. 89-90.

³⁶ Zwraca na to uwagę m.in. J. Fontaine (*Les trois voies*, s. 18).

³⁷ Por. Fontaine, *Isidore de Séville auteur*, s. 163-164.

two języka, piękno stylu. Jan z Garlandii³⁸ nazwał go wręcz stylem izydoriańskim i stwierdził, co następuje:

„Styl izydoriański (*stilo Ysydoriano*), którym posłużył się Augustyn w *Soliloquiach*, cechują zdania o podobnych zakończeniach, stosownie do [znajdujących się w nich] rymów i rytmicznych współbrzmień; zdania te wydają się też równe, choćby nawet [równe] nie były. Styl ten jest bardzo skuteczny do wzbudzania pobożności czy radości”³⁹.

Warto przyjrzeć się temu passusowi ze słynnej *Paryskiej poetyki* (*Parisiana poetria*), gdyż, mimo swej krótkości, zawiera cenną charakterystykę synonimicznego stylu, pochodzącą na dodatek od jednego z najwybitniejszych średniowiecznych uczonych. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na to, iż Jan jest świadom, że Izidor z Sewilli nie jest twórcą omawianego stylu, gdyż posługiwali się nim znacznie wcześniejsi od niego autorzy (Augustyn z Hippony). Mimo to teoretyk wymowy mówi o stylu izydoriańskim, nie augustyniańskim, prawdopodobnie dając do zrozumienia, że Sewilczyk wybitnie przyczynił się do rozwoju i popularyzacji stylu, gdyż posłużył się nim tworząc całe dzieło literackie (w odróżnieniu od Augustyna, który w *Soliloquiach* stosuje go przede wszystkim w otwierającej utwór modlitwie⁴⁰), bardzo popularne wśród współczesnych teoretykowi wymowy czytelników.

Twórcę *Etymologii* słusznie postrzega się jako kompilatora, przy czym zdaniem jednych badaczy kompilator w tym wypadku to bezmyślny przepisywacz⁴¹, zdaniem innych – mistrz, który potrafi w sposób zwięzły, spójny, przejrzysty, przystępny przekazać ogółowi czytelników bogactwo wiadomości

³⁸ Jan z Garlandii (ok. 1195 – 1258/1272), był Anglikiem (dlatego zwano go również Magister Ioannes Anglicus), absolwentem Uniwersytetu w Oksfordzie, wykładowcą uniwersytetów francuskich, przede wszystkim Sorbony, przez kilka lat – Uniwersytetu w Toulouse, teoretykiem wymowy i poetą. W obszernym traktacie *Poetria Magistri Ioannis Anglici de Arte Prosayca, Metrica et Rithmica*, który powstał ok. 1220, a został ostatecznie zredagowany przypuszczalnie ok. 1231-1236, przedstawił zasady komponowania utworów prozatorskich, jak również wierszowanych, z uwzględnieniem poezji metrycznej i rytmicznej, por. T. Lawler, *Introduction*, w: *The Parisiana Poetria of John of Garland*, ed. T. Lawler, New Haven – London 1974, XI-XIX; T. Michałowska, *Średniowieczna teoria literatury w Polsce. Rekonesans*, Wrocław 2007, 89-90.

³⁹ Ioannes de Garlandia, *Parisiana poetria* V 451-454, ed. T. Lawler, w: *The Parisiana Poetria of John of Garland*, s. 106: „In stilo Ysydoriano, quo utitur Augustinus in libro Soliloquiorum, distinguntur clausule similem habentes finem secundum leonitatem et consonanciam; et videntur esse clausule pares esse in sillabis quamvis non sint. Item iste stilus valde motivus est ad pietatem vel ad leticiam”.

⁴⁰ Por. Augustinus, *Soliloquia* I 2-6, PL 32, 869-872.

⁴¹ Por. H. Leclercq, *L'Espagne chrétienne*, Paris 1906, 308, podają za: E. Elorduy, S. Isidoro. *Unidad orgánica de su educación reflejada en sus escritos*, w: *Miscellanea Isidoriana. Homenaje a S. Isidoro de Sevilla en el XIII centenario de su muerte 636 – 4 de abril – 1936*, Romae 1936, 319; P. Charanis, *Graecia in Isidore of Seville*, ByZ 64 (1971) 22; *Isidore of Seville. The Medical Writings*, ed. J. Stannard, with an English translation by W.D. Sharpe, Philadelphia 1964, „Review of the History of Medicine and Allied Sciences” 20 (1965) 186.

zacerpniętych z wielu obszernych, nierzadko niełatwych w odbiorze, często trudnodostępnych pism⁴². Izydor nie dążył do tworzenia nowych teologicznych doktryn czy do pozyskania sławy literata, mimo że kochał Słowo Boże oraz Słowo w ogóle⁴³. Miłość ta zrodziła się w latach młodości, spędzonej – według pięknego określenia Jacques’a Fontaine – w cieniu wielkiego starszego brata Leandra⁴⁴, w kościele i w bibliotece sewilskich biskupów⁴⁵. Izydor na zawsze pozostał jej wierny, aczkolwiek nigdy nie przesłoniła mu miłości większej – do Chrystusa i Jego Kościoła. Dlatego stał się nie książkowym molem, ale wielkim popularyzatorem wiedzy, która miała służyć Ludowi Bożemu do tego, by żyć dla Boga i wzrastać w Jego mądrości⁴⁶, gdyż zdaniem Izydora nie ma większego nieszczęścia niż ignorancja, matka wszelkich błędów⁴⁷; nie może zrealizować siebie człowiek, który siebie nie pozna, nie zrozumie swojego miejsca w planach powołującego go do istnienia Stwórcy⁴⁸; nie uświęci się ten, kto nie chce wysilić się, aby uczyć się i nauczać⁴⁹. Sewilczyk nie ukrywa, że pisze, aby pokrótce przedstawić czytelnikowi to, co można znaleźć w innych, obszernych dziełach⁵⁰. Jest autorem wyjątkowo intertekstualnym, niekiedy wręcz centonistą, układającym z wypowiedzi poprzedników własny tekst o nowym znaczeniu, niczym barwną mozaikę, w której nie ma luk i niespójności, a która zachwyca odbiorcę swoim bogactwem i pięknem⁵¹;

⁴² Por. Díaz y Díaz, *Introducción general*, s. 180-186; Fontaine, *Isidore de Séville. Genèse*, s. 329-344; T. Krynicka, *Izydor z Sewilli jako mistrz kompilacji. Organizacja materiału w „Etymologiach” na przykładzie XVII księgi „De agricultura”*, VoxP 26 (2006) t. 49, 319-333; też, *Izydor z Sewilli jako mistrz kompilacji: metody pracy twórcy „Etymologii” na podstawie księgi XVII „De agricultura”*, VoxP 26 (2006) t. 50-51, 397-412.

⁴³ Por. Fontaine, *Isidore de Séville. Genèse*, s. 245-360.

⁴⁴ Por. tamże, s. 101. O Leandrze z Sewilli zob. J. Niño Sánchez-Guisande, *Leandro de Sevilla*, „Compostellanum” 45 (2000) 63-79; M.A. Andrés Sanz, *Leandro de Sevilla*, w: *La Hispania visigótica*, s. 63-68; P. Szczur, *Leander z Sewilli*, EK X 599-600.

⁴⁵ Por. Díaz y Díaz, *Introducción general*, s. 104-106.

⁴⁶ Por. tamże, s. 7.

⁴⁷ Jeden z kanonów IV Synodu Narodowego w Toledo (633), którego obradom Izydor przewodził, głosi: „Ignorantia mater cunctorum errorum maxime in sacerdotibus vitanda est” (Concilium Toletanum IV (633) can. 25, ed. J. Vives: *Concilios visigóticos y espano-romanos*, Barcelona – Madrid 1963, 202, cyt. za: M. Starowieyski, *Przygotowanie do kapłaństwa w Hiszpanii wizygockiej*, VoxP 13-15 (1993-1995) t. 24-29, 279, nota 21. Por. Isidorus Hispalensis, *Synonyma* II 65, CCL 111B, 116: „Ignorantia mater errorum est, ignorantia vitiorum nutrix. Peccatum magis per ignorantiam praevalet”; tenże, *Sententiae* III 35, 1a. 36, 1, ed. P. Cazier, CCL 111, Turnhout 1998, 275-276.

⁴⁸ Por. Isidorus Hispalensis, *Synonyma* II 2, CCL 111B, 63-64. W interesujący sposób pisze o tym B. Уколова, (*Первый средневековый энциклопедист*, „Вопросы Истории” 1983, nr 6, 187).

⁴⁹ Por. Isidorus Hispalensis, *Synonyma* II 67, CCL 111B, 117-118.

⁵⁰ Por. tenże, *De ortu et obitu patrum*, éd. C. Chaparro Gómez, Paris 1985, 103: „Quae, quamvis omnibus nota sint qui per amplitudinem Scripturarum percurrunt, facilius tamen ad memoriam redeunt, dum brevi sermone leguntur”. Por. J. Fontaine, *Isidore et la culture classique dans l’Espagne wisigothique*, t. 3, Paris 1983, 768-780.

⁵¹ Por. Fontaine, *Isidore et la culture*, s. 774-776.

erudytą, wrażliwym na urok przeczytanych tekstów, który przemawia do swego czytelnika, nie wychodząc – mówiąc słowami Seneki – z cienia wielkich poprzedników⁵². Jacques Elfassi zaznacza, że w *Synonimach* Izydor jawi nam się jako autor bardzo niezależny, gdy chodzi o zapożyczanie treści: nie powtarza dłuższych ustępów, nie wprowadziwszy uprzednio znacznych zmian, co należy tłumaczyć, jak się wydaje, koniecznością dokonania synonimicznej parafrazy źródłowego tekstu⁵³. A jednak jest kontynuatorem wielkiej tradycji łacińskiej prozy artystycznej, czytelnikiem wspomnianego przez Jana z Garlandii Augustyna, który, jak zapewnia Sewilczyk, mógłby zastąpić wszystkich innych autorów⁵⁴, jak również – wbrew wspomnianemu zapewnieniu – wielu innych, olśniewających pięknem swej wymowy mistrzów słowa⁵⁵.

3. Źródła i wzorce Izydora. Pytanie o źródła i wzorce twórczości Izydora wciąż powraca do czytelnika jego pism. Powraca, zauważmy, często jedynie po to, by wzbudzić niepokój, poruszyć wyobraźnię i zachęcić do poszukiwania tekstu, o którym w punkcie dojścia wyprawy przez setki pożółkłych stron zakurzonych tomów badaczowi pozostaje jedynie po raz kolejny stwierdzić, że ma do czynienia ze źródłem X⁵⁶. Biblioteka sewilskich biskupów zaginęła bowiem w odmętach czasu, w związku z czym pozostaną na zawsze nieznane – bardzo ważne dla zrozumienia kultury czytelniczej Izydora w szczególności, jak też późnej starożytności i wczesnego średniowiecza w ogóle – teksty glosograficzne (glosaria, scholia, onomastykony, komentarze), podręczniki, rozmaite skróty (ekscerpta, brewiaria, florilegia), a nieraz także źródła, na podstawie których te ostatnie powstawały. Zdarzało się przecież, że uznawano, iż nie warto przepisywać obszernych dzieł, skoro najbardziej wartościowe ich treści znaleźć można w ogólnie dostępnej, przystępnie napisanej wersji skróconej⁵⁷.

⁵² Por. Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium* 33, 8, ed. Préchac – Novara, s. 146: „sub umbra aliena latentes”. Wprawdzie Seneka mówi w tym miejscu o ludziach, którzy jedynie w sposób bezkrytyczny przyjmują poglądy innych, są bierni, nie myślą samodzielnie, metafora ta, jak się wydaje, jest sama w sobie wyjątkowo piękna i odpowiednia, gdy mówimy o dorobku Izydora.

⁵³ Por. Elfassi, *Genèse*, s. 229-230.

⁵⁴ Por. Isidorus Hispalensis, *Versus* VII 5-6, ed. J.M. Sánchez Martín, CCL 113A, Turnhout 2000, 219: „Quamvis multorum placeat prudentia libris / Si Augustinus adest sufficit ipse tibi”. O uznaniu, jakie żywił autor *Synonimów* dla dzieł Augustyna, zob. J.C. Martín-Iglesias, *Isidore of Seville*, w: *The Oxford Guide to the Historical Reception of Augustine*, ed. K. Pollmann, t. 2, Oxford 2013, 1193-1196; Fontaine, *Théorie*, s. 66, nota 4; o powiązaniach między *Soliloquiami* a *Synonimami* zob. tenże, *Isidore de Séville auteur*, s. 169-170; Botturi, *I „Synonyma”*, s. 38-47.

⁵⁵ Por. Isidorus Hispalensis, *Versus* X 1, CCL 113A, 221: „Clarior eloquio cunctis Cypriane refulges”. Autor *Synonimów* wielokrotnie cytuje pisma Cypriana (zob. J. Elfassi, *Indices*, w: *Isidori [...] Synonyma*, s. 158-159); zdradza fascynację jego pisarstwem, naśladuje jego kunsztowną, obfitującą w ozdóbki artystyczną prozę (por. Fontaine, *Isidore de Séville auteur*, s. 182-184; Di Sciacca, *Finding*, s. 21-22).

⁵⁶ Por. J. Fontaine, *Problèmes de méthode dans l'étude des sources isidorienne*, w: *Isidoriana*, ed. M.C. Díaz y Díaz, León 1961, 115-131; Díaz y Díaz, *Introducción general*, s. 183.

⁵⁷ Por. S. Wielgus, *Badania nad Biblią w starożytności i średniowieczu*, Lublin 1990, 20-29.

A jednak sam Izydor niejako zachęca nas do postawienia tego pytania, referując okoliczności powstania *Synonimów* w następujący sposób:

„Niedawno trafiło w moje ręce pewne pisemko, zwane *Synonimami*, którego zawartość nakłoniła mnie do spisania – przez wzgląd na mnie samego, jak też na [innych] nieszczęśników – tych oto żalów. Rzecz jasna, podążałem nie za wymową tamtego dzieła, lecz za głosem mego pragnienia”⁵⁸.

Wspomniane przez Sewilczyka „pisemko” pozostaje nieznane. Jednak jego tytuł (*Sinonimam* – a więc nie poświadczony gdzie indziej rzeczownik *sinonima*, -ae) oraz zapewnienie, że trafiający do rąk czytelnika utwór Izydora odzwierciedla jego kształt (*formula*), pozwalają nam przypuszczać, że chodzi o zbiorek bliskoznacznych wyrazów i zwrotów, często pochodzących z pism jednego autora lub z jednego dzieła, podanych w kolejności dowolnej lub alfabetycznej, w których znaczenie słowa jest wyjaśniane poprzez podanie innego słowa / kilku słów, rzadziej za pomocą bardziej obszernego, mającego postać zdania komentarza⁵⁹; czy też – jak utrzymuje François Dolbeau⁶⁰ – o zbiorek bliskoznacznych zdań, stanowiący bardziej rozwiniętą formę „synonimicznego” gatunku. Spośród tych ostatnich do naszych dni doszły jedynie bardzo nieliczne teksty, m.in. przekazane w *Gramatyce (Ars grammatica)* Charizjusza *Rozmaite wyrazy o tymże znaczeniu (Glossulae multifariae idem significantes)* anonimowego autora⁶¹. Zbieżności, istniejące między tym pisemkiem a *Synonimami* wynikają, moim zdaniem, jedynie z identyczności traktowanych przez autorów tematów; podobieństwa słowne są jednak zbyt nikle, by można było uznać, jak tego chce J. Elfassi⁶², że między przytoczonymi poniżej passusami istnieje oczywista zależność:

Synonyma I 39: „Iam pro certo scio, (Λ iam certum habeo), iam me non latet. Manifestum mihi est, satis mihi est cognitum, (Λ perpensum mihi est satis,

⁵⁸ Isidorus Hispalensis, *Synonyma* I 3, CCL 111B, 5: „Venit nuper ad manus meas quaedam scedula, quam Sinonimam [sic! – T.K.] dicunt, cuius formula persuasit animo quoddam lamentum mihi vel miseris condere. Imitatus profecto non eius operis eloquium, sed meum votum”.

⁵⁹ Por. E. Steinova, *Carolingian Criters IV: Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 67F. A peep into the workshop of a „text engineer”*, „Mittelalter. Interdisziplinäre Forschung und Rezeptionsgeschichte” 30 I 2014, via: <http://mittelalter.hypotheses.org/2929> [dostęp: 13 II 2018], passim; R. McKitterick, *Glossaries and Other Innovations in Carolingian Book Production*, w: *Turning over a New Leaf: Change and Development in the Medieval Book*, ed. R. McKitterick – E. Kwakkel – R. Thomson, Leiden 2012, 40-76.

⁶⁰ Por. F. Dolbeau, *Recherches sur le „Collectaneum Miscellaneum” de Sedulius Scottus*, „Archivum Latinitatis Medii Aevi” 48-49 (1988-1989) 64.

⁶¹ Por. *Glossulae multifariae idem significantes*, ed. K. Barwick, w: *Flavii Sospatri Charisii artis grammaticae libri V*, Leipzig 1964, 408-412.

⁶² Por. Elfassi, *Genèse*, s. 227-228.

iam exploratum est mihi), occultum iam mihi non est, iam non est mihi ambiguum, iam non est mihi absconditum”⁶³.

Glossulae multifariae: „Scio quid sit in re. Quid agatur non ignoro. Non me praeterit. Conpertum habeo. Satis exploratum est. Perspicuum habeo. Non est mihi occultum. Non latet me. Satis cognitum est mihi. Penitus rem novi. Consideratum est mihi negotium. Celatum a me non est. Obscurum mihi non est. Oculis meis obiectum est. Clam me fieri non potest. Nulla detinet latebra. Invigilo rei. Rem non dissimulo. Non est mihi obreptum”⁶⁴.

Uderzające zbieżności zachodzą natomiast między *Synonymami* i cytowanym przez Seduliusza Skota urywkiem nie zachowanego zbioru pod tytułem *Zgodny wyraz* (*Glosa consentanea*)⁶⁵. Oto przykład:

Synonyma I 56: „Deus tibi (omnia) optata tribuat, Deus votis tuis faveat, Deus votorum te conpotem faciat, Deus voluntatem tuam in bonum perficiat, Deus vota tua confirmet, Deus votis tuis suffragetur, (Deus tibi quod optas concedat, Deus tibi vota tua accedere faciat, omnia Deo favente agas A)”⁶⁶.

Glosa consentanea XXXVI 5: „Deus tibi optata omnia offerat, Deus votis tuis faveat, Deus votorum bonorum te conpotem faciat, Deus voluntatem tuam in bonum perficiat, Deus vota tua confirmet, Deus votis tuis indulgeat, Deus votis tuis suffragetur, (omnia Deo volente peragas)”⁶⁷.

Mimo to, jak trafnie zauważa J. Elfassi, nie mamy pewności, który z dwóch tekstów jest wcześniejszy i stanowi źródło, nie możemy więc wykluczyć, że to anonimowy autor *Zgodnego wyrazu* naśladuje twórcę *Synonymów*, nie zaś odwrotnie⁶⁸.

Podobne synonimiczne zestawienia nawiązywały do wynalezionych przez starożytnych gramatyków, a wciąż praktykowanych w czasach Sewilczyka, pisemnych ćwiczeń⁶⁹, mających na celu zdobycie bogactwa idei oraz ich językowych formularzacji (*copia rerum et verborum*)⁷⁰, m.in. poprzez pamięciowe opanowanie wyrazów o podobnym znaczeniu, różniących się przecież – jak zauważa Kwintyliusz – odcieniami semantycznymi, wartością i brzmieniem⁷¹. Biegły mówca powinien był znać liczne synonimy, służące określaniu zamierzonej rzeczy (*res*), aby móc dzięki temu m.in.: dokonać trafnego,

⁶³ CCL 111B, 33. Por. nota 24.

⁶⁴ Ed. Barwick, s. 411-412.

⁶⁵ Por. Elfassi, *Indices*, s. 159.

⁶⁶ CCL 111B, 45-46. Por. nota 24.

⁶⁷ Podaję za: Dolbeau, *Recherches*, s. 62.

⁶⁸ Por. Elfassi, *Genèse*, s. 228-230.

⁶⁹ Por. Fontaine, *Isidore et la culture*, s. 326-328; Elfassi, *Genèse*, s. 231.

⁷⁰ Por. Quintilianus, *Institutio oratoria* X 1, 5, ed. L. Radermacher – V. Buchheit: *M. Fabi Quintiliani „Institutionis oratoriae libri XII”*, t. 2, Leipzig 1971, 233.

⁷¹ Por. tamże X 2, 7-14, ed. Radermacher – Buchheit, s. 233-235; VIII 3, 16, ed. Radermacher – Buchheit, s. 81-82.

zgodnego z tym, co stosowne (*aptum*), doboru słów (*electio*); uniknąć werbalnej repetycji w wypowiedziach dotyczących tejże rzeczy (*synonimia*)⁷²; rozbudować opis przedmiotu (*amplificatio, incrementum*)⁷³ czy posłużyć się parafrazą, polegającą na wyrażeniu tejże idei za pomocą różnych słów (*interpretatio*)⁷⁴. Marek Aureliusz, wyjątkowo szlachetny i utalentowany – zdaniem mistrza – uczeń Marka Korneliusza Frontona⁷⁵ zwykł poświęcać wszelką wolną od licznych obowiązków chwilę spisywaniu takich właśnie wprawek, pożytecznych, choć sporządzanych naprędce, bez ładu, składu i dłuższego namysłu. Wypisywał więc bliskoznaczne wyrazy i zwroty, zwłaszcza te rzadko spotykane, a następnie posługując się nimi parafrazował utwory dawnych pisarzy⁷⁶. Z biegiem czasu zbiorki bliskoznacznych wyrazów, wyrażeń i zdań coraz mniej przypominały wspomniane ćwiczenia, coraz bardziej zaś stawały się słownikami, z pomocą których czytelnik ubogacał swoją znajomość łaciny, a przez to – poszerzał wiedzę o świecie, który łacina opisuje⁷⁷.

Zauważmy, że w niektórych manuskryptach, pochodzących z IX i późniejszych wieków⁷⁸, użyty przez Izydora rzeczownik *scedula* został zaopatrzony w przydawkę *Ciceronis*⁷⁹. Wydaje się, że uczony biskup w żadnym wypadku nie określiłby tym wyrazem utworu, o którym myślałby, że wyszedł spod pióra Marka Tulliusza – mówcy, którego wspaniały talent ogromnie podziwiał⁸⁰ – nawet gdyby był on w rzeczy samej spisany na skrawku papieru czy niewielkiej karteczce (por. *scheda, schida, σχίζη*). Przydomek wielkiego mówcy jest prawdopodobnie późniejszą interpolacją, dopiskiem skryby, który miał styczność z jakimś z podobnych pism, przypisywanych Cyцерonowi⁸¹, tak licznych, że – zdaniem Paolo Gatti’ego – tworzyły one wśród tego rodzaju zbiorków osobną grupę⁸². Nieznana *scedula* była, jak wolno sądzić, utworem o niewielkiej objętości, pochodzącym od anonimo-

⁷² Por. Lausberg, *Retoryka*, s. 368.

⁷³ Tamże, s. 244-245.

⁷⁴ Tamże, s. 457-458 i 559-560.

⁷⁵ Por. Fronto, *De eloquentia* III 3, ed. and transl. by C.R. Haines: *The correspondence of Marcus Cornelius Fronto*, London 1920, 74.

⁷⁶ Por. tamże 5, ed. Haines, s. 76: „Tum si quando tibi negotiis districto perpetuis orationis conscribendae tempus deesset, nonne te tumultuariis quibusdam et lucrativis studiorum solaciis fulciebas, synonymis colligendis, verbis interdum singularibus requirendis? ut veterum commata, ut cola, synonymorum ratione converteres”.

⁷⁷ W interesujący sposób pisze o tym R. McKitterick (*Glossaries*, s. 73-74).

⁷⁸ Por. Elfassi, *Genèse*, s. 231, nota 20.

⁷⁹ Por. Fontaine, *Isidore et la culture*, s. 819, nota 3.

⁸⁰ Por. tamże, s. 233 i 323-325; Fontaine, *Isidore de Séville. Genèse*, s. 348-349.

⁸¹ Por. Di Sciacca, *Finding*, s. 22-23.

⁸² Por. P. Gatti, „*Synonyma Ciceronis*”. *La raccolta „Accusat, lacescit”*, Trento 1994, 8. O zbiorkach synonimów przypisywanych Cyцерonowi zob. tenże, *Su alcune raccolte lessicografiche mediolatine*, w: *Bilan et perspectives des études médiévales in Europe: actes du premier Congrès européen d’Études Médiévales* (Spoleto, 27-29 mai 1993), éd. J. Hamesse, Louvain 1995, 277-287; Steinova, *Carolingian Critics*, spec. s. 3-7.

wego lub mało znanego Sewilczykowi autora, być może nieukończonym, niezbyt dokładnie dopracowanym, nie poprzedzonym wstępem ani zakończeniem, takim sobie – by posłużyć się sformułowaniem znawców tematu – „malutkim słowniczkiem o bardzo niewielkim znaczeniu (*parvulum [glossariolum* – za P. Gatti⁸³) *multo minoris momenti*)”⁸⁴. Tak czy inaczej, niezależnie od tego, kto, kiedy i jak skomponował pisemko, które zafascynowało Izydora, porównanie dowolnego z zachowanych zbiorów bliskoznacznych wyrazów lub zdań prowadzi do wniosku o oryginalności utworu Sewilczyka, w którym tytułowe synonimy – bliskoznaczne wyrazy, konstrukcje, zdania – stanowią budulec wyjątkowo dopracowanego, kunsztownego i zawierającego niezwykle wartościowe teologiczno-filozoficzne treści opisu ludzkiej egzystencji. Nie możemy też wykluczyć, że owa *scedula* – jedyne źródło inspiracji *Synonimów*, którego tytuł ich autor wymienia – jest tak naprawdę nazwą zbiorczą różnych „synonimicznych pism”, które służyły uczonemu biskupowi do nauki łaciny i wywarły znaczny wpływ na jego pisarstwo⁸⁵.

4. Synonimy: zapis doświadczenia duchowego. W przytoczonej wyżej wypowiedzi Izydor wyznaje, że komponując *Synonimy* podążał nie za wymową źródła, lecz za własnym pragnieniem. Czego zaś pragnął? Być może chciał spisać przemyślenia, które powstały wskutek przemodlenia doznanych utrapień, w czasie towarzyszącej temu przemodleniu introspekcji – *votum* to przecież także „modlitwa”⁸⁶? Być może, pisząc, dążył do uporządkowania swego wewnętrznego świata, poprzez oddzielenie „ja” opisywanego od „ja” piszącego, szukał pocieszenia, prostował swoje drogi życiowe⁸⁷? Za przyjęciem osobistego charakteru dzieła przemawiają słowa z cytowanego wyżej listu do Brauliona, w którym Izydor powierza adresatowi swą książeczkę (*puerum*), jak również samego siebie (wzmocnione *memetipsum*) i prosi o modlitwę, gdyż, jak wyznaje, czuje się osłabiony

⁸³ Gatti, „*Synonyma Ciceronis*”, s. 9.

⁸⁴ G. Loewe, *Prodromus corporis glossariorum Latinorum*, Lipsiae 1856, 146.

⁸⁵ Por. Botturi, I „*Synonyma*”, s. 82-86. Warto zauważyć, że księga X *Etymologii* (*De vocabulis – O słowach*), mimo że nie stanowi podobnego glosariusza (wbrew McKitterick, *Glossaries*, s. 49-50), gdyż nie składają się na nią ani szeregi synonimów, ani typowe słownikowe objaśnienia znaczeń poszczególnych słów (por. C. Codoñer Merino, *El libro X de las „Etymologiae”*, ¿*Léxico o diccionario?*, „*Voces*” 21:2010, 49-68, *passim*), to jednak zawiera listę alfabetycznie ułożonych wyrazów, których źródłosłowy, stanowiące klucz do zrozumienia ich znaczeń, są przedmiotem zainteresowania Izydora.

⁸⁶ J. Elfassi (*Genèse*, s. 227) tłumaczy *votum* jako *prière*. J. Fontaine (*Isidore de Séville auteur*, s. 166) jest zdania, że *Synonimy* zrodziły się jako owoc lektury wspomnianego pisemka (*scedula*) oraz modlitwy, wznoszonej w obliczu doświadczenia.

⁸⁷ Por. R. Lubas-Bartoszyńska, *Między autobiografią a literaturą*, Warszawa 1993, 21-24; A. Cieński, *Pamiętniki i autobiografie światowe*, Wrocław 1992, 54-55.

z powodu dolegliwości ciała i niepokoju ducha⁸⁸. Wprawdzie, w przedmowie wspomina, że pisał dla siebie, jak też dla innych nieszczęśników (*mihi vel miseris*)⁸⁹, prawdopodobnie mając na myśli wszystkich, którzy będą go czytać, nie tylko zaprzyjaźnionego z nim Brauliona, lecz również uczniów sewilskiej szkoły biskupiej, duchownych macierzystej diecezji, którym chce dostarczyć swego rodzaju podręcznika, służącego jako lektura duchowa, a zarazem jako pomoc w nauce łaciny i układaniu kazań. Bohater *Synonimów* to dowolny przedstawiciel rodzaju ludzkiego, po prostu człowiek⁹⁰, a więc również autor i jego odbiorca, choć nie tylko; człowiek, oplakujący swą nikczemność (Ildefons z Toledo nazwie dzieło „księgą płaczu”⁹¹; w wielu rękopisach zostało ono przekazane pod tytułem *Placz grzesznej duszy*⁹²) oraz szukający pocieszenia w swej niedoli prosząc o pomoc Rozum i uniżając się przed obliczem Stwórcy; *homo orans*, modlący się tak, jak modlił się Sewilczyk, a więc rozważając, przeżywając, niejako przepuszczając przez siebie i przyswajając sobie słowa Biblii, pism autorów chrześcijańskich oraz formuł liturgicznych⁹³. Z pomocą wspomnianych tekstów autor *Synonimów* poznaje zarówno Boga, jak też sposób, by do Boga mówić. Dlatego, jak się wydaje, warto się im przyjrzeć, by zrozumieć, jak na niego wpłynęły.

Jest zrozumiałe, że najbardziej znaczący wpływ na *Synonimy* wywarły księgi biblijne, najczęściej cytowane przez ich autora. Przecież jeśli przyjmiemy, że utwór stanowi zapis rozważań Izydora, powinniśmy przyjąć, że teksty, które towarzyszyły mu na modlitwie, dostarczając treści, wyznaczały również kierunek jego myśli, kształtowały formę, którą ów zapis przybrał⁹⁴. Wysoką koncentrację cytatów z Pisma znajdujemy np. w rozdziałach 67-69, w których Człowiek wyznaje, że sprawiedliwy gniew Boży napawa go przerażeniem, a także błaga Boga o przebaczenie⁹⁵. Warto zaznaczyć, że tym razem Izydor cytuje przeważnie księgi proroków (10 z 12 cytatów), a także, że księgi te cytuje głównie tutaj⁹⁶:

⁸⁸ Por. Isidorus Hispalensis, *Epistula* 3, 2, PL 83, 899: „Commendo autem hunc puerum, commendo et memetipsum, ut ores pro me misero, quia valde lingueo et infirmitatibus carnis et culpa mentis”. Zob. A. Viñayo González, *Angustia y ansiedad del hombre pecador; Fenomenografía de la angustia existencial de los „Soliloquios” de San Isidoro*, „Studium Legionense” 1 (1960) 144-156.

⁸⁹ Por. Isidorus Hispalensis, *Synonyma* I 3, CCL 111B, s. 5.

⁹⁰ Por. Botturi, I „*Synonyma*”, s. 16.

⁹¹ Ildefonsus Toletanus, *De viris illustribus*, ed. C. Codoñer Merino, Salamanca 1972, 128: „Scripsit [...] librum lamentationis, quem ipse Synonyma vocitavit”.

⁹² Tytuł *Synonyma de lamentatione animae peccatricis* spotykamy w wydaniu Migne’a (PL 83, 825). O tytułach dzieła por. J. Madoz, *San Isidoro de Sevilla. Semblanza de su personalidad literaria*, León 1960, 48-51.

⁹³ Por. Fontaine, *Isidore de Séville auteur*, s. 174.

⁹⁴ Por. tamże, s. 170-174; Botturi, I „*Synonyma*”, s. 62.

⁹⁵ Por. Elfassi, *Isidori Hispalensis episcopi „Synonyma”*, s. 53-55.

⁹⁶ Por. tenże, *Indices*, s. 152-153.

Księgi biblijne	<i>Synonyma</i> 67	<i>Synonyma</i> 68	<i>Synonyma</i> 69	Ilość cytowań w innych roz- działach <i>Synonimów</i>
Izajasza		1 (51, 19)		4
Jeremiasza	2 (4, 31; 5, 6)	1 (15, 5)		1
Lamentacje		1 (2, 13)	1 (1, 16)	1
Barucha	1 (1, 13)			1
Ezechiela	1 (7, 8)			brak
Amosa	1 (5, 15)			brak
Jonasza			1 (4, 2)	brak
Psalmy			2 (12, 1) – 2x	-----
Łącznie:	5	5	4	-----

Jednak do najczęściej cytowanych w *Synonimach* ksiąg biblijnych należą:

a) Księga Hioba: Izydor nawiązuje do 17 miejsc tego arcydzieła duchowości i literatury⁹⁷, przytaczając je, w postaci dosłownej czy streszczonej, 16 razy w księdze I oraz 3 razy w księdze II;

b) Psalmy: 16 miejsc (3 z nich – cytowane dwukrotnie), dosłownie lub w lekko zmienionej formie, 10 razy w księdze I, a 6 – w księdze II⁹⁸.

Zasługuje na uwagę, że większość – aż 13! – cytatów z Księgi Hioba znajdujemy w rozdziałach 71-72 księgi I, zawierających modlitwę sprawiedliwego, który uświadamia sobie własną grzeszność i prosi Boga o zmiłowanie⁹⁹. Nawiązaniom do wspomnianej księgi towarzyszą tutaj 4 cytaty z Księgi Psalmów, a także 1 cytat z Księgi Rodzaju. Występowanie cytatów ilustruje poniższa tabelka:

Rozdział	Księga Hioba	Księga Psalmów	Księga Rodzaju	Łącznie
71	12	2 (40, 5; 129, 3)		14
72	1 (14, 15)	2 (88, 48; 102, 14)	1 (18, 27)	4
Łącznie:	13	4	1	18

Błaganie pokutnika wręcz przypomina centon, składający się z elementów zaczerpniętych z tekstów biblijnych¹⁰⁰:

⁹⁷ Por. P.C. Bosak, *Postacie Biblii*, t. 4, Pelplin 2007, 95; M. Peter, *Wykład Pisma świętego Starego Testamentu*, Poznań 2005, 371.

⁹⁸ Por. Elfassi, *Indices*, s. 151-152.

⁹⁹ Por. tenże, *Isidori Hispalensis episcopi „Synonyma”*, s. 56-60.

¹⁰⁰ Por. tamże, s. 56-58. W kolumnie po lewej powstała redakcja Λ, w kolumnie po prawej redakcja Φ. Por. nota 24.

Synonyma 71-72: „Peccavi, Deus, miserere mei; peccavi, Deus, propitiare mei. Parce malis meis, ignosce peccatis meis, indulge sceleribus meis,

dele culpas meas gratia tua. Si enim sana animam meam, quia peccavi tibi iniquitates recordaveris, quis sustinet? (Ps 40, 5). Si enim iniquitates recordaveris, quis sustinebit? (Ps 129, 3)

Ad examen tuum nec iustitia iusti segura est. Quis enim iustus qui se audeat dicere sine peccato? quis praesumat coram te aliquid de iustitia?

Nullus enim mundus in conspectu tuo. Nullus enim hominum absque peccato, nullus mundus a delicto (Hi 11, 4; 14, 4).

Ecce inter sanctos nemo immaculatus (Hi 15, 14-15), ecce qui servierunt Deo non fuerunt stabiles, et in angelis reperta est pravitas (Hi 4, 18).

Stellae non sunt mundae coram te, Astra inmunda sunt coram te (Hi 25, 5), caeli non sunt mundi in conspectu tuo (Hi 15, 15); quanto magis ego abominabilis (Hi 15, 16), et putredo et filius hominis vermis (Hi 25, 6), qui hausi quasi gurgis peccatum, et bibi quasi aquas iniquitatem (Hi 15, 16), qui commoror in pulverem (Hi 7, 21), qui habito in domum luteam, qui terrenum habeo fundamentum (Hi 4, 19).

Memorare, Domine, quae sit mea substantia (Ps 88, 48), memento quia terra sum (Ps 102, 14), memento quia cinis et pulvis sum (Rdz 18, 27). Operi manuum tuarum porrige dextram (Hi 14, 15), consule infirmæ materiae, succurre carnalis fragilitatis”.

Jak widzimy, udęczoney bohater *Synonimów* łączy cechy Hioba oraz Psalmisty, co więcej, przemawia do czytelnika ich głosem. Izydor nie tylko powtarza wypowiedziane przez nich słowa, ale kształtuje swój słynny synonimiczny styl, wzorując się na stylu cytowanych w analizowanym piśmie biblijnych ksiąg. Poezję hebrajską, a zatem zarówno *Psalmy* i monolog Hioba oraz jego przyjaciół (por. Hi 3, 1 - 31, 40), cechowały bowiem: paralelizm semantyczny (synonimia) i formalny (izokolonizm, zapewniający rytmiczność), porównywalny – zdaniem Aimé Solignac – do rymu łączącego nie słowa, lecz myśli¹⁰¹; stosowanie aliteracji i asonansów¹⁰². Wszystko to stanowi, zauważmy, podstawowe wyróżniki Izydoriańskiego stylu. Przytoczoną wyżej modlitwę w rozdziale 71. Sewilczyk rozpoczyna zdaniem składającym się z czterech elementów, przy czym pierwszy i trzeci są identyczne, drugi i czwarty mają równą ilość sylab oraz są zakończone wyrazem *mei*, dzięki czemu powstaje rym. Zauważmy, że każdy z czterech elementów liczy po 4 sylaby i składa się z dwóch wyrazów; wyrazy tworzące element pierwszy i czwarty rozpoczynają podobnie brzmiące sylaby *pe-/de-*; pierwszy z dwóch wyrazów w elemencie trzecim oraz czwartym to tryb rozkazujący czasu teraźniejszego strony biernej,

¹⁰¹ Por. A. Solignac, *Psaumes*, DSp XII 2546, cyt za: Botturi, *I „Synonyma”*, s. 63, nota 90.

¹⁰² Por. Peter, *Wykład*, s. 359-365; Fontaine, *Les trois voies*, s. 13-14; Botturi, *I „Synonyma”*, s. 64-69 i 73-75.

zakończony na -re. Melodyjność urywku wzmaga intonacja: wznosząca się w przypadku elementów pierwszego i trzeciego, które zamyka słowo *Deus*, co sprawia, że brzmią one niczym akty strzeliste i są wymawiane na wdechu; opadająca w przypadku elementów drugiego i czwartego, które wymawiamy na wydechu: „Peccavi, Deus, / miserere mei; / peccavi, Deus, / propitiare mei”¹⁰³.

Izydorową lekturę Księgi Hioba niewątpliwie kształtuje Grzegorz Wielki. Dedykowane Leandrowi z Sewilli¹⁰⁴ *Moralia*, którym Sewilczyk nie szczędzi pełnych zachwyty pochwał w traktacie *O sławnych mężach* (*De viris illustribus*)¹⁰⁵, są najczęściej cytowanym niebiblijnym źródłem autora *Synonimów*¹⁰⁶. Wprawdzie Izydor korzysta z Grzegorzowego *Komentarza* głównie komponując księgę II¹⁰⁷, stanowiącą swoiste *vademecum* chrześcijanina, podążającego za wskazówkami Rozumu, aby podobać się Bogu, być dobrym obywatelem i szczęśliwym człowiekiem¹⁰⁸. Jednak nie możemy wykluczyć, że również dzięki Grzegorzowi, który interpretował lament Hioba jako rozmowę cierpiącego sprawiedliwego z własną duszą, biblijny bohater jest tak bliski ukazanemu w księdze I prowadzącemu wewnętrzny dialog Człowiekowi¹⁰⁹, oplakującemu swą nieprawość, aby dzięki pokutnym lamentom i strumieniom łez znaleźć łaskę u Boga. Zauważmy, że również te kluczowe dla zrozumienia myśli przewodniej księgi

¹⁰³ Isidorus Hispalensis, *Synonyma* 71, CCL 111B, 56. Podział na odcinki pochodzi od autorki artykułu.

¹⁰⁴ Leander i Grzegorz poznali się około 579-585 w Konstantynopolu, gdzie przebywali jako posłowie. Sewilczyk reprezentował władców wizygockich, przyszły głowa Kościoła – ówczesnego papieża. Ich przyjaźń trwała do końca życia. Zachowały się listy Grzegorza do Leandra, por. R.A. Markus, *Grzegorz Wielki*, tłum. P. Nehring, Warszawa 2003, 223-224 oraz 197-199; J. Salij, *Papież Grzegorz Wielki jako komentator Księgi Hioba*, w: *Hiob biblijny. Hiob obecny w kulturze*, red. P. Mitzner, Warszawa 2010, 69-71. Zażyłość Leandra i Grzegorza Izydor podkreśla prezentując ich obok siebie w *Wierszach* (*Versus XIII-XIV*, CCL 113A, 225) oraz – na co zwraca uwagę również J.C. Martín-Iglesias (*El catálogo de los varones ilustres de Isidoro de Sevilla* (CPL 1206): *contenidos y datación*, „*Studia Historica. Historia Antigua*” 31:2013, 146-147) w traktacie *De viris illustribus* 27-28, ed. C. Codoñer Merino, Salamanca 1964, 148-150.

¹⁰⁵ Por. Isidorus Hispalensis, *De viris illustribus* 27, 9-16, ed. Codoñer Merino, s. 148: „totamque eius [scil. Hiob – T.K.] prophetiae historiam in triginta quinque voluminibus largo eloquentiae fonte explicuit. In quibus quidem quanta mysteria sacramentorum aperiantur, quantaque sint in amorem vitae aeternae morum praecepta vel quanta clareant ornamenta verborum, nemo sapiens explicare valebit, etiam si omnes artes eius vertantur in linguam”.

¹⁰⁶ Por. Elfassi, *Indices*, s. 159-160.

¹⁰⁷ Według obliczeń J. Elfassiego (jw.) w księdze I Izydor nawiązuje do *Moralii* 20 razy, w księdze II 32 razy. J. Fontaine (*Isidore de Séville auteur*, s. 177) zauważa, że czytając II księgę *Synonimów* możemy dojść do wniosku, że komponując ją Izydor korzystał ze sporządzonych przezeń wyciągów z dzieła Grzegorza.

¹⁰⁸ Por. Krynicka, *Wprowadzenie*, s. 13.

¹⁰⁹ Por. Gregorius Magnus, *Moralia* VIII 22, 38, PL 75, 824: „ac si apertius insinuet, dicens [scil. Hiob – T.K.]: intus contra me cum cordis mei dolore colloquor”; XXV 7, 13, PL 76, 326-327: „debet enim uniuscuiusque mens et causas suas apud Dominum et causas Domini contra se sollicita inquisitione discutere [...] Nam conscientia accusat, ratio iudicat, timor ligat, dolor excruciat”. Zob. Fontaine, *Isidore de Séville auteur*, s. 175-176; Di Sciacca, *Finding*, s. 20.

I *Synonimów* sformułowania Izydor zaczerpnął z *Moraliów*¹¹⁰. Poza tym, dzieło Grzegorza niewątpliwie stanowiło dla Sewilczyka również wzorzec formalny. Przecież proza Grzegorza, czytelnika i naśladowcy Augustyna, to kunsztowna proza artystyczna: rytmizowana, składająca się z izosylabicznych członów, obfitująca w synonimy, anafory, asonanse¹¹¹. O jej lśniącym pięknie Izydor pisze w cytowanym wyżej passusie traktatu *O sławnych mężach*¹¹².

5. Styl synonimiczny a starohiszpańska liturgia. Niezaprzeczalny wpływ na styl *Synonimów* miała również starohiszpańska liturgia¹¹³. O ile posługiwanie się podobnymi motywami i powtarzanie treści cechują, jak wiadomo, teksty liturgiczne w ogóle¹¹⁴, o tyle język rytu starohiszpańskiego uważany jest za szczególnie kwiecisty, obfitujący w ozdobniki, wyjątkowo liczne powtórzenia i paralelizmy¹¹⁵. Wspomniane cechy liturgia chrześcijańska zawdzięczała, rzecz jasna, rozbrzmiewającym w trakcie nabożeństw tekstom biblijnym, przede wszystkim Psalmom, a w następnej kolejności także wzorowanym na nich hymnom¹¹⁶. Jednakże dążenie do powtórzeń zauważamy również w greckich i łacińskich pogańskich tekstach kultycznych¹¹⁷. Dzięki stosowaniu semantycznego i formalnego paralelizmu zanoszone do bóstwa prośby ulegają zwielokrotnieniu, modlący zatapia się w ich rozważaniu, doświadcza bliskości *sacrum*, wyładowuje wewnętrzne napięcie i do-

¹¹⁰ Por. *Lamenta poenitentiae*: Isidorus Hispalensis, *Synonyma* I 2. 56, CCL 111B, 4. 46 – Gregorius Magnus, *Moralia* VIII 21, 37, PL 75, 823; XXIX 15, 27, PL 76, 491; *maeroris unda, fluvius lacrimarum*: Isidorus Hispalensis, *Synonyma* I 56, CCL 111B, 46; *fontes lacrimarum*: tamże I 58, CCL 111B, 47-48 – Gregorius Magnus, *Moralia* XXXIII 39, 68, PL 76, 718; XXXV 17, 44, PL 76, 775. Zwracają na to uwagę G. Botturi (*I „Synonyma”*, s. 118-121) oraz C. Di Sciacca (*Finding*, s. 20).

¹¹¹ J. Fontaine (*Chrześcijańska literatura łacińska. Rys historyczny*, tłum. J. Słomka, Tarnów 1997, 175) pisze o „powolnej, falistej, mistycznej prozie” Grzegorza, która pozostaje pod wpływem lektury pism Augustyna; L. Nieścior (*Wprowadzenie*, w: Św. Grzegorz Wielki, *Moralia. Komentarz do Księgi Hioba*, t. 1, tłum. T. Fabiszak – A. Strzelecka, ŻM 39, Kraków – Tyniec 2006, 41) mówi o pozornej rozwlekłości *Moraliów*, o nużącym nieraz powtarzaniu się ich autora, który potrafi jednak – jego zdaniem – być subtelny i precyzyjny w wyrażaniu swej bogatej myśli. Por. także Fontaine, *Isidore de Séville auteur*, s. 177-178; Botturi, *I „Synonyma”*, s. 78-82; Di Sciacca, *Finding*, s. 20.

¹¹² Por. Isidorus Hispalensis, *De viris illustribus* 27, 15, ed. Codoñer Merino, s. 148: „quanta clareant ornamenta verborum”.

¹¹³ Por. Díaz y Díaz, *Introducción general*, s. 126; Fontaine, *Les trois voies*, s. 15-16. Ryt ten bywa określany także jako hiszpański, wizygocki, mozarabski, tolekański, hiszpano-mozarabski, zob. P. Roszak, *Mozarabowie i ich liturgia: chrystologia rytu hiszpańsko-mozarabskiego*, Toruń 2015, 22 i 36-48. Stosowane przeze mnie określenie przyjmuję za B. Nadolskim, por. *Leksykon liturgiczny*, Poznań 2006, 838-843.

¹¹⁴ Por. B. Nadolski, *Liturgika fundamentalna*, Poznań 2014, 230.

¹¹⁵ Por. tenże, *Mozarabski ryt*, EK XIII 390-394; M.C. Díaz y Díaz, *Literary Aspects of the Visigothic Liturgy*, w: *Visigothic Spain*, s. 68-69.

¹¹⁶ Por. Fontaine, *Théorie*, s. 75, nota 25.

¹¹⁷ Por. O. Фрейденоберг, *Проблема греческого фольклорного языка*, „Учёные Записки ЛГУ. Серия Филологических Наук” 7 (1941) nr 63, 45-47.

znaje przemiany. Izydor wielokrotnie dowiódł przywiązania do liturgii oraz dbałości o jej piękno w swoich pismach; przyczynił się do jej rozwoju jako przewodniczący obrad IV synodu narodowego w Toledo¹¹⁸. Doceniał utwory liturgiczne napisane przez innych, m.in. słodkodziwne pieśni brata Leandra¹¹⁹, jak również tworzył je sam. Braulion wspomina o pomniejszych, bardzo pięknych utworach Sewilczyka, skierowanych do Kościoła Bożego, których tytułów nie podaje¹²⁰. Nie możemy wykluczyć, że należały do nich również teksty liturgiczne¹²¹, między innymi przekazane w Antyfonarzu z León¹²², odśpiewywane w Wielką Sobotę: *Pochwała lampy przed ołtarzem* (*Benedictio lucerne ante altare*) oraz *Pochwała paschału* (*Laus cerei*)¹²³. Teksty te stanowią znakomitą próbkę rytmizowanej artystycznej prozy, której mistrzowskiego opanowania Izydor dowiódł w *Synonimach*.

***

Zdaniem J. Fontaine Dante poczuł tchnienie płomiennego ducha Sewilczyka, o którym pisze w *Boskiej komedii*¹²⁴, właśnie w trakcie lektury *Synoni-*

¹¹⁸ Przede wszystkim w piśmie *O powinnościach kościelnych* (*De ecclesiasticis officiis*). Por. Isidorus Hispalensis, *De ecclesiasticis officiis*, ed. Ch.M. Lawson, CCL 113, Turnhout 1989. Zob. M. Kordel, *liturgia mozarabska w dziele „De ecclesiasticis officiis” św. Izydora z Sewilli. Studium historyczno-liturgiczne*, Kraków 1935, passim.

¹¹⁹ Por. Isidorus Hispalensis, *De viris illustribus* 28, 19-20, ed. Codoñer Merino, s. 150: „in sacrificiis quoque, laudibus atque psalmis multa dulci sono composuit”. Zdaniem badaczy Leander mógł pozostawić po sobie okazały zbiór utworów liturgicznych, zob. R. Collins, *Hiszpania w czasach Wizygotów 409-711*, tłum. J. Lang, Warszawa 2007, 126.

¹²⁰ Por. Braulio Caesaraugustanis, *Renotatio Renotatio librorum domini Isidori* 49-50, CCL 113B, 204: „Sunt et alia eius viri multa opuscula et in Ecclesia Dei multo cum ornamento instrumenta”.

¹²¹ Podobnie rozumie te słowa S. Zapke (*Antes del gregoriano: el viejo canto hispano. Sobre la actividad de monjes i clérigos aragoneses en la Edad Media*, w: *Primeras Jornadas de Canto Gregoriano, Zaragoza, 4-13 de noviembre 1996*, red. P. Calahorra – L. Prensa, Zaragoza 1997, 52).

¹²² Por. *Antiphonarium mozarabicum de la Catedral de León*, editado por Benedictinos de Silos, León 1928, 126-131.

¹²³ Autorstwo tych tekstów przyznają Sewilczykowi m.in. L. Brou (*Problèmes liturgiques chez Saint Isidore*, w: *Isidoriana*, s. 193-209), J. Bernal (*La Laus cerei*, „Angelicum” 41:1964, 341-345), J. Fontaine (*Poésie et liturgie: sur la symbolique chrétienne des luminaires, de Prudence à Isidore de Séville*, w: *Paradoxos politeia. Studi patristici in onore di Giuseppe Lazzati*, ed. R. Cantalamessa, Milano 1980, 337); T. Krynicka (*Zapomniane arcydzieło: Izydora z Sewilli „Pochwała lampy przed ołtarzem”*, „Christianitas Antiqua” 8 (2017) 144-166 – artykuł zawiera opracowanie i tłumaczenie tekstu).

¹²⁴ Por. Dante Alighieri, *La divina commedia* X 130-131, ed. J.D. Sinclair: *The Divine Comedy of Dante Alighieri, Italian text with English translation and comment*, t. 3: *Paradiso*, Oxford 1971, 150: „Vedi oltre fiammeggiar l’ardente spiro / d’Isidoro”. O znajomości dzieł Sewilczyka posiadanej przez Dantego por. G. Brugnoli, *Isidoro*, w: *Enciclopedia Dantesca*, red. I. Baldelli, t. 3, Roma 1972, 521-522; o wpływie izydoriańskiego stylu na wielkiego Florentyńczyka zob. F. di Capua, *Lo stilo isidoriano nella retorica medievale e in Dante*, w: *Studi in honore di F. Torraca*, Napoli 1923, 233-259, podaje za: J. Fontaine, *Isidore et la culture*, s. 819, n. 2.

*mów*¹²⁵. Jest to w rzeczy samej dzieło o wyjątkowo bogatej treści i niezwykle kunsztownym sposobie ukształtowania tekstu. Bogata tradycja rękopiśmienna świadczy o jego poczytności w wiekach średnich, dziś wciąż pozostaje ono stosunkowo mało znane i oczekuje na badaczy, którzy zechcą pochylić się nad ukrytymi w nim tajemnicami.

ISIDORE OF SEVILLE'S *SYNONYMS*: CONTENT, STYLE, SOURCES OF THE WORK

(Summary)

The article is devoted to the *Synonyma* – one of the most interesting writings of Isidore of Seville (560-636). The author briefly presents its content, structure, style, writes about its influence on medieval Latin prose and about its antecedents, both classical as well as Christian (biblical and liturgical).

Key words: Isidore of Seville, *Synonyms*, collections of synonyms, ancient philosophy, Hiob, Psalms, Gregory the Great, *Moralia in Hiob*, John of Garland, Old Spanish liturgy.

Słowa kluczowe: Izydor z Sewilli, *Synonimy*, zbiory synonimów, starożytna myśl filozoficzna, Hiob, Psalmi, Grzegorz Wielki, *Moralia (Komentarz do Księgi Hioba)*, Jan z Garlandii, starohiszpańska liturgia.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Antiphonarium mozarabicum de la Catedral de León*, editado por Benedictinos de Silos, León 1928.
- AUGUSTINUS, *Soliloquia*, PL 32, 869-904.
- BRAULIO CAESARAUGUSTANIS, *Renotatio librorum domini Isidori*, ed. J.C. Martín-Iglesias, w: *Scripta de vita Isidori Hispalensis episcopi*, CCL 113B, Turnhout 1998, 199-206.
- CICERO MARCUS TULLIUS, *Tusculanae disputationes*, ed. M. Pohlenz, Studgardiae 1982.
- Concilios visigóticos y espāno-romanos*, ed. J. Vives, Barcelona – Madrid 1963.
- DANTE ALIGHIERI, *La divina commedia*, ed. J.D. Sinclair: *The Divine Comedy of Dante Alighieri*, Italian text with English translation and comment, Oxford 1971.
- FRONTO MARCUS CORNELIUS, *De eloquentia*, ed. and transl. by C.R. Haines, w: *The correspondence of Marcus Cornelius Fronto*, London 1920, 52-85.
- Glossulae multifariae idem significantes*, ed. K. Barwick, w: *Flavii Sospatri Charisii artis grammaticae libri V*, Leipzig 1964, 408-412.
- GREGORIUS MAGNUS, *Moralia*, PL 75, 509-1162; PL 76, 9-782.
- HORATIUS QUINTUS FLACCUS, *Carmina*, tłum. i oprac. O. Jurewicz: Kwintus Horacjusz Flakkus, *Dzieła wszystkie* (wydanie łacińsko-polskie), t. 1-2, Warszawa 2000.

¹²⁵ Por. Fontaine, *Isidore et la culture*, s. 818-819.

- ILDEFONSUS TOLETANUS, *De viris illustribus*, ed. C. Codoñer Merino: El „*De viris illustribus*” de Ildefonso de Toledo. Estudio y edición crítica, Salamanca 1972.
- IOANNES DE GARLANDIA, *Parisiana poetria*, ed. T. Lawler, New Haven – London 1974.
- ISIDORUS HISPALENSIS, *De ecclesiasticis officiis*, ed. Ch.M. Lawson, CCL 113, Turnhout 1989.
- ISIDORUS HISPALENSIS, *De ortu et obitu patrum*, éd. C. Chaparro Gómez: Isidoro de Sevilla, *De ortu et obitu Patrum. Vida y muerte de los santos*, introducción, edición crítica y traducción, Collection Auteurs Latins du Moyen Âge, Paris 1985.
- ISIDORUS HISPALENSIS, *De viris illustribus*, ed. C. Codoñer Merino: El „*De viris illustribus*” de Isidoro de Sevilla. Estudio y edición crítica, Salamanca 1964.
- ISIDORUS HISPALENSIS, *Epistulae*, PL 83, 894-914.
- ISIDORUS HISPALENSIS, *Etymologiae*, ed. J. Oroz Reta – M.-A. Marcos Casquero: San Isidoro de Sevilla, *Etimologías*. Edición bilingüe, texto latino, versión española y notas, t. 1-2, Madrid 1982.
- ISIDORUS HISPALENSIS, *Sententiae*, ed. P. Cazier, CCL 111, Turnhout 1998.
- ISIDORUS HISPALENSIS, *Synonyma*, PL 83, 825-868, ed. J. Elfassi, CCL 111B, Turnhout 2009, tłum. T. Krynicka, ŻMT 78, Kraków 2017.
- ISIDORUS HISPALENSIS, *Versus*, ed. J.M. Sánchez Martín, CCL 113A, Turnhout 2000.
- LACTANTIUS, *Divinae institutiones*, PL 6, 111-820.
- QUINTILLIANUS, *Institutio oratoria*, ed. L. Radermacher – V. Buchheit: *M. Fabi Quintiliani „Institutionis oratoriae libri XII”*, t. 1, Leipzig 1971.
- SENECA, *Epistulae morales ad Lucilium*, éd. F. Préchac – A. Novara: Sénèque, *Lettres à Lucilius*, t. 1, Paris 1991.

Opracowania

- ANDRÉ J., *Les noms des plantes dans la Rome antique*, Paris 1985.
- ANDRÉ J., *Lexique des termes de botanique en latin*, Paris 1956.
- BERNAL J., *La Laus cerei*, „*Angelicum*” 41 (1964) 317-347.
- BOBER A., *Braulio, biskup Saragossy († 651)*, RTK 29 (1982) z. 4, 129-148.
- BOSAK P.C., *Postacie Biblii*, t. 1-9, Poznań – Pelplin 1999-2014.
- BOTTURI G., *I „Synonyma” di Isidoro di Siviglia e lo „stilus isidorianus”. Interpretazione letteraria e studio dello stile con riferimento alle meditazioni di Pier Damiani, Giovanni di Fécamp e Anselmo d’Aosta*, Bern 2017.
- BROU L., *Problèmes liturgiques chez Saint Isidore*, w: *Isidoriana*, ed. M.C. Díaz y Díaz, León 1961, 193-209.
- BRUGNOLI G., *Isidoro*, w: *Enciclopedia Dantesca*, t. 3, ed. I. Baldelli, Roma 1972, 521-522.
- CAPUA F. DI, *Lo stilo isidoriano nella retorica medievale e in Dante*, w: *Studi in honore di F. Torraca*, Napoli 1923, 233-259.
- CHARANIS P., *Graecia in Isidore of Seville*, ByZ 64 (1971) 22-25.
- CIENSKI A., *Pamiętniki i autobiografie światowe*, Wrocław 1992.
- La Hispania visigótica y mozárabe. Dos épocas en su literatura*, ed. C. Codoñer Merino (et al.), Salamanca 2010.
- CODOÑER MERINO C., *El libro X de las „Etymologiae”, ¿Léxico o diccionario?, „Voces”* 21 (2010) 49-68.
- CODOÑER MERINO C., *Transmisión y recepción de las „Etimologías”, w: Estudios de Latín Medieval Hispánico. Actas del V Congreso Internacional de Latín Medieval Hispánico* (Barcelona, 7-10 septiembre 2009), ed. J. Martínez Gásquez – O. de la Cruz Palma, Firenze 2011, 5-26.
- COLLINS R., *Hiszpania w czasach Wizygotów 409-711*, tłum. J. Lang, Warszawa 2007.

- CURTIVS R., *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłum. A. Borowski, Kraków 1998.
- DI SCIACCA C., *Finding the Right Words: Isidore's „Synonyma” in Anglo-Saxon England*, Toronto 2008.
- DÍAZ Y DÍAZ M.C., *Introducción general a San Isidoro de Sevilla*, w: San Isidoro de Sevilla, *Etimologías*, Edición bilingüe, texto latino, versión española y notas por J. Oroz Reta – M.-A. Marcos Casquero, t. 1, Madrid 1982, 1-257.
- DÍAZ Y DÍAZ M.C., *Literary Aspects of the Visigothic Liturgy*, w: *Visigothic Spain: New Approaches*, ed. E. James, Oxford 1980, 61-76.
- DOLBEAU F., *Recherches sur le „Collectaneum Miscellaneum” de Sedulius Scottus*, „Archivum Latinitatis Medii Aevi” 48-49 (1988-1989) 47-84.
- ECO U., *Imię róży*, tłum. A. Szymanowski, Kraków 2004.
- ELFASSI J., *Defensor de Ligugé, lecteur et transmetteur des „Synonyma” d'Isidore de Séville*, w: „*Munus quaesitum meritis*”. *Homenaje a Carmen Codoñer*, ed. G. Hinojo Andrés – J.C. Fernández Corte, Salamanca 2007, 243-253.
- ELFASSI J., *Genèse et originalité du style synonymique dans les „Synonyma” d'Isidore de Séville*, REL 83 (2005) 226-245.
- ELFASSI J., *Isidorus Hispalensis ep., Quaestiones in Vetus Testamentum, Sententiae, Synonyma*, w: *La trasmissione dei testi latini del Medioevo. Medieval Latin Texts and Their Transmission*, Te.Tra. 1, ed. P. Chiesa – L. Castaldi, Firenze 2004, 201-226.
- ELFASSI J., *Les manuscrits des Synonyma d'Isidore de Séville conservés à Gdańsk*, https://fil.ug.edu.pl/strona/73253/jacques_elfassi_-_les_manuscrits_des_synonyma_disidore_de_seville_conservees_a_gdansk [dostęp: 14 II 2018].
- ELFASSI J., *Les „Synonyma” d'Isidore de Séville dans le Moyen Âge hispanique*, w: *Wisigothica. After Manuel C. Díaz y Díaz*, éd. C. Codoñer – P.F. Alberto, Firenze 2014, 405-419.
- ELFASSI J., *Les „Synonyma” d'Isidore de Séville: un livre de sagesse?*, w: *Le livre de sagesse. Supports, médiations, usages. Acts du colloque de Metz (13-15 IX 2006)*, éd. N. Brucker, Bern 2008, 11-26.
- ELFASSI J., *Les „Synonyma” d'Isidore de Séville: un manuel de grammaire ou de morale? La réception médiévale de l'oeuvre*, REAug 52 (2006) 167-198.
- ELFASSI J., *Los centones de los „Synonyma” de Isidoro de Sevilla*, w: *Actas do IV Congresso Internacional de Latin Medieval Hispânico* (Lisboa, 12-15 X 2005), ed. A.A. Nascimento – P. F. Alberto, Lisboa 2006, 393-401.
- ELFASSI J., *Trois aspects inattendus de la postérité des „Synonyma” d'Isidore de Séville: les prières, les textes hagiographiques et les collections canoniques*, „Revue d'Histoire des Textes” 1 (2006) 109-152.
- ELFASSI J. – RIBÉMONT B., *La réception d'Isidore de Séville durant le Moyen Âge tardif (XIIe-XVe s.)*, „Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes” 16 (2008) 1-5, <http://crm.revues.org/10712> [dostęp: 10 II 2018].
- ELORDUY E., *S. Isidoro. Unidad orgánica de su educación reflejada en sus escritos*, w: *Miscellanea Isidoriana. Homenaje a S. Isidoro de Sevilla en el XIII centenario de su muerte 636 – 4 de abril – 1936*, Romae 1936, 293-322.
- FONTAINE J., *Chrześcijańska literatura łacińska. Rys historyczny*, tłum. J. Słomka, Tarnów 1997.
- FONTAINE J., *Introduction*, w: *Isidore de Séville, Traité de la Nature*, éd. J. Fontaine, Bordeaux 1960, 1-162.
- FONTAINE J., *Isidore de Séville auteur „ascétique”: les énigmes de „Synonymes”*, SM ser. III 6 (1965) 163-195.

- FONTAINE J., *Isidore de Séville. Genèse et originalité de la culture hispanique au temps de Wisigoths*, Turnhout 2001.
- FONTAINE J., *Isidore et la culture classique dans l'Espagne wisigothique*, t. 1-2, Paris 1959, t. 3, Paris 1983.
- FONTAINE J., *La estela europea de Isidoro de Sevilla*, w: *San Isidoro Doctor Hispaniae. Catálogo*, ed. J. González, Sevilla 2002, 141-151.
- FONTAINE J., *Les trois voies des formes poétiques au VIIe siècle latin*, w: *Le septième siècle: changements et continuité. Actes du colloque bilatéral franco-britannique tenu au Warburg Institute les 8-9 juillet 1988*, éd. J. Fontaine – J.N. Hillgarth, London 1992, 1-24.
- FONTAINE J., *Poésie et liturgie: sur la symbolique christique des luminaires, de Prudence à Isidore de Séville*, w: *Paradoxos politeia. Studi patristici in onore di Giuseppe Lazzati*, ed. R. Cantalamessa, Milano 1980, 318-346.
- FONTAINE J., *Problèmes de méthode dans l'étude des sources isidorienues*, w: *Isidoriana*, ed. M.C. Díaz y Díaz, León 1961, 115-131.
- FONTAINE J., *Théorie et pratique du style chez Isidore de Séville*, VigCh 14 (1960) 65-101.
- FORCELLINI A. – FURLANETTO I. – CORRADINI F. – PERIN I., *Lexicon Totius Latinitatis*, t. 1-6, Patavii 1940.
- GATTI P., „*Synonyma Ciceronis*”. *La raccolta „Accusat, lacescit”*, Trento 1994.
- GATTI P., *Su alcune raccolte lessicografiche mediolatine*, w: *Bilan et perspectives des études médiévales in Europe: actes du premier Congrès européen d'Études Médiévales* (Spoleto, 27-29 mai 1993), éd. J. Hamesse, Louvain 1995, 277-287.
- HERREN M., *On the Earliest Irish Acquaintance with Isidore of Seville*, w: *Visigothic Spain: New Approaches*, ed. E. James, Oxford 1980, 243-250.
- HILLGARTH J.N., *Ireland and Spain in the Seventh Century*, „*Peritia*” 3 (1984) 1-16.
- Isidore of Seville. The Medical Writings*, ed. J. Stannard J. with an English translation by W.D. Sharpe, Philadelphia 1964, „*Review of the History of Medicine and Allied Sciences*” 20 (1965) 186-187.
- KORDEL M., *Liturgia mozarabska w dziele „De ecclesiasticis officiis” św. Izydora z Sewilli. Studium historyczno-liturgiczne*, Kraków 1935.
- KRYNICKA T., *Izydor z Sewilli jako mistrz kompilacji. Organizacja materiału w „Etymologiach” na przykładzie XVII księgi „De agricultura”*, VoxP 26 (2006) t. 49, 319-333.
- KRYNICKA T., *Izydor z Sewilli jako mistrz kompilacji: metody pracy twórcy „Etymologii” na podstawie księgi XVII „De agricultura”*, VoxP 26 (2006) t. 50-51, 397-412.
- KRYNICKA T., *Izydor z Sewilli*, Kraków 2007.
- KRYNICKA T., *Zapomniane arcydzieło: Izydora z Sewilli „Pochwała lampy przed ołtarzem”*, „*Christianitas Antiqua*” 8 (2017) 144-166.
- LAUSBERG H., *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tłum. A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002.
- LAWLER T., *Introduction*, w: *The Parisiana Poetria of John of Garland*, ed. T. Lawler, New Haven – London 1974, XI-XXV.
- LECLERCQ H., *L'Espagne chrétienne*, Paris 1906.
- LEDZIŃSKA A., *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych w pismach Izydora z Sewilli. „Origo et fundamentum liberalium litterarum”*, Kraków 2014.
- LOEWE G., *Prodromus corporis glossariorum Latinorum*, Lipsiae 1856.
- LÓPEZ BRAVO C., *El legado iusfilosófico de San Isidoro de Sevilla. Ley y derecho en el libro V de las „Etimologías”*, „*Isidoriana*” 23 (2003) 9-30.
- LUBAS-BARTOSZYŃSKA R., *Między autobiografią a literaturą*, Warszawa 1993.
- MADOZ J., *San Isidoro de Sevilla. Semblanza de su personalidad literaria*, León 1960.
- MARKUS R.A., *Grzegorz Wielki*, tłum. P. Nehring, Warszawa 2003.

- MARTÍN-IGLESIAS J.C., *El catálogo de los varones ilustres de Isidoro de Sevilla (CPL 1206): contenidos y datación*, „Studia Historica. Historia Antigua” 31 (2013) 129-151.
- MARTÍN-IGLESIAS J.C., *Isidore of Seville*, w: *The Oxford Guide to the Historical Reception of Augustine*, t. 2, ed. K. Pollmann, Oxford 2013, 1193-1196.
- MARTÍN-IGLESIAS J.C., *Isidoro de Sevilla († 636): obra y memoria*, https://fil.ug.edu.pl/strona/73250/jose_carlos_martin_iglesias_-_isidoro_de_sevilla_636_obra_y_memo-ria [dostęp: 14 II 2018].
- McKITTERICK R., *Glossaries and Other Innovations in Carolingian Book Production*, w: *Turning over a New Leaf: Change and Development in the Medieval Book*, ed. R. McKitterick – E. Kwakkel – R. Thomson, Leiden 2012, 21-76.
- MICHAŁOWSKA T., *Średniowieczna teoria literatury w Polsce. Rekonesans*, Wrocław 2007.
- NADOLSKI B., *Leksykon liturgiczny*, Poznań 2006.
- NADOLSKI B., *Liturgika fundamentalna*, Poznań 2014.
- NADOLSKI B., *Mozarabski ryt*, EK XIII 390-394.
- NIEŚCIOR L., *Wprowadzenie*, w: św. Grzegorz Wielki, *Moralia. Komentarz do Księgi Hioba*, tłum. T. Fabiszak – A. Strzelecka, oprac. L. Nieścior, t. 1, ŻM 39, Kraków – Tyńiec 2006, 9-43.
- NIÑO SÁNCHEZ-GUISANDE J., *Leandro de Sevilla*, „Compostellanum” 45 (2000) 63-79.
- PERIS JUAN A., *Particularidades estilísticas de los „Synonyma” de Isidoro de Sevilla. Contribución al establecimiento del texto*, „Durius” 1 (1973) 309-321.
- PETER M., *Wykład Pisma świętego Starego Testamentu*, Poznań 2005.
- ROSZAK P., *Mozarabowie i ich liturgia: chrystologia rytu hiszpańsko-mozarabskiego*, Toruń 2015.
- SALIJ J., *Papież Grzegorz Wielki jako komentator Księgi Hioba*, w: *Hiob biblijny. Hiob obecny w kulturze*, red. P. Mitzner, Warszawa 2010, 69-75.
- SOLIGNAC A., *Psaumes*, DSp XII 2504-2068.
- STAROWIEYSKI M., *Przygotowanie do kapłaństwa w Hiszpanii wizygockiej*, VoxP 13-15 (1993-1995) t. 24-29, 275-283.
- STEINOVA E., *Carolingian Critics IV: Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 67F. A peep into the workshop of a „text engineer”*, „Mittelalter. Interdisziplinäre Forschung und Rezeptionsgeschichte” 30 I 2014, <http://mittelalter.hypotheses.org/2929> [dostęp: 13 II 2018].
- SZCZUR P., *Leander z Sewilli*, EK X 599-600.
- Thesaurus Linguae Latinae*, Lipsiae 1900.
- VIÑAYO GONZÁLEZ A., *Angustia y ansiedad del hombre pecador; Fenomenografía de la angustia existencial de los „Soliloquios” de San Isidoro*, „Studium Legionense” 1 (1960) 137-156.
- VOSSLER K., *San Isidoro*, „Arbor” 2 (1944) 19-20.
- WIELGUS S., *Badania nad Biblią w starożytności i średniowieczu*, Lublin 1990.
- ZAPKE S., *Antes del gregoriano: el viejo canto hispano. Sobre la actividad de monjes i clérigos aragoneses en la Edad Media*, w: *Primeras Jornadas de Canto Gregoriano, Zaragoza, 4-13 de noviembre 1996*, ed. P. Calahorra – L. Prensa, Zaragoza 1997, 45-91.
- ***
- УКОЛОВА В., *Исидор Севильский и античная философия*, „Средние Века” 43 (1985) 27-37.
- УКОЛОВА В., *Первый средневековый энциклопедист*, „Вопросы Истории” 1983, nr 6, 185-187.
- ФРЕЙДЕНБЕРГ О., *Проблема греческого фольклорного языка*, „Учёные Записки ЛГУ. Серия Филологических Наук” 7 (1941) nr 63, 41-69.

